

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN

Szabó T. Attila emlékezete

Ismerjük a pályakezdés és az életmű fordított viszonyának példáit: Mészöly Ge-deon és Pais Dezső irodalomtörténésznek, Németh G. Béla nyelvtudósnak készült.

A tíz esztendeje elhunyt Szabó T. Attila (1906–1987), a romániai magyar nyelv-tudomány legnagyobb alakja más képlet, mint Mészöly vagy Pais. Ők ugyanis Tinódi-, Zrínyi-, Kemény-tanulmányaik után mindjárt a nyelvészet felé fordultak. Szabó T. Attila szintén irodalomtörténettel kezdett foglalkozni, az irodalomkutatást azonban sohasem hagyta oda, együtt művelte a nyelvtudománnyal és a művelődéstörténettel.

Kár, hogy az Új Magyar Irodalmi Lexikon az irodalomtörténet-író Szabó T. Attila egyetlen művét sem tartja méltónak említésre. Pedig az ő kutatói karakterének éppen az a legsajátabb vonása, ahogy nála az irodalom, a nyelv és a művelődés történeti vizsgálata egybekapcsolódik. A nyelv és az irodalom két testvértudománya Szabó T. Attila munkásságában különösen összefonódott.

Amikor szét akarták választani, tiltakozóan emelte fel szavát a művelet ellen. *Irodalmon kívül?* – kérdezte az Igaz Szó kritikusról, mert az „*Haja, haja, virágom*” című antológiájáról szólva úgy minősítette: ő, „a legnyelvészebb nyelvész, eretnokségben: irodalmiságban találtatott”. Perbe is szállt a bóknaak szánt kinyilatkoztatás mélyén meghúzódó „tévhiadelemmel”, amely „az irodalmiságot és a nyelvészséget egymást kizáró kategóriaként állítja egymással szembe”. Szokatlan erővel felelte a minősítőnek: értelmes nyelvész „nem von esztelenül maga elé mesterséges válaszfalat az irodalmárok kizárólagos birodalmának védelmezett területei felé”, hiszen ez által „önmagát fosztaná meg [...] a legtöbb gyönyörűséget kiváltó nyelvész-foglalatosságtól: az irodalmi nyelv vizsgálatának lehetőségétől”. Hozzáteszi még, „telivér filológus volta kizárólagosságába vetett hittel”, hogy „Bármilyen mértékig is divat a nyelvészeket »mint olyanokat« tes-tületileg az *irodalmon kívül* rekesztendő véglények csoportjába sorolni, akkora báva-tagságot talán mégsem ajánlatos feltenni róluk, hogy a gyermek- és ifjúkor forró nyelvi élményei nem sodorták volna oda őket egyszer s mindenkorra a magyar irodalom örök élvezői sorába”. (V, 215–226.)

1929 és 1941 között „szinte kizárólagosan foglalkozott” irodalomtudománnyal. Három füzetben jelentette meg *Kéziratos énekeskönyveink és verses kézírataink* bibliog-ráfiáját. Stoll Béla húsz évvel későbbi vállalkozása (1963), a még címével is az erdélyi elődöt követő *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565–1840)* Szabó T. Attila alapvetése nélkül nem teremthette volna meg a lehetőségét a XVII. századi Régi Magyar Költők Tára eddig 16 kötetben megjelent sorozatának.

Az énekeskönyv-kéziratokat és a szövegek alakulását kutató Szabó T. Attila dolgo-zatait a megbízhatóság példáiként tartjuk számon. Eredményei a legjobb értelemben közhelyesültek.

Most látom, hogy amit én *A lírikus Zrínyi* című könyvemben (1985) mint kon-szenzussá lett megállapítást vettem alapul egy „nagy régiségre valló” népdal és Zrínyi 1642 táján keletkezett *A vadász és Echo*-ja összefüggését szemléltetve, az Szabó T. Attila régen kifejtett álláspontjára épül. Nem kevesebbről van szó, mint hogy Zrínyinek ezek a sorai:

*Ha kérdik, élek-é,
mondjad, hogy én égek;
Ha kérdik kicsoda,
mondjad, hogy van oda –*

egy élő népdallá lett régi rabéneket visszhangoznak. Moldvai változatát idézem:

*Ha kérdik, hol vagyok,
Mondjad, hogy rab vagyok,
Tatár városában
Térdig vasban vagyok.*

A *Magyar népdalok* Ortutay–Katoná féle kiadása (1970), ahonnan a szövegeket és a kronológiára vonatkozó véleményt vettem, két Szabó T. Attila-dolgozatot követ (*Egy törökkori dallamunkról*, 1930/1979; *Egy állítólagos Kemény-ének*, 1945; lásd V, 187–195). Nem kevesebbről van szó, mint hogy Zrínyi már 1642-ben ismeri és imitálja azt a rabének-népdalt, ami Szabó T. Attila szerint „a XVII. század közepén ismeretes volt”. Kár, hogy könyvemem dolgozva nem néztem a körmére Ortutay–Katonának, mert akkor kiderül: ők pedig Szabó T. Attilát „imitálják”. Az is kár persze, hogy Szabó T. Attilának meg a Zrínyi-locusról nem volt tudomása. Örvedetes, hogy rá emlékező konferenciánk most szembesítheti az egybehangzó véleményeket.

Szabó T. Attila virágének- és ballada-feldolgozásának történeti alapú szakszerűsége ugyancsak több írásával s általa szerkesztett kötetekkel dokumentálható. De kiemelhetem „társtudományi” munkásságából legkülönbözőbb adat- és anyagközléseit (pl. *Dávid Ferenc tragikus sorsának történetéhez*, IV, 570–572) vagy az irodalomtörténeti szakbírálókat is (pl. *Mikes Kelemen összes művei*, VI, 252–259). Az utóbbi arra példa, miként lehet kritikai tapintattal szóvá tenni a filológusi bőbeszédűséget, egyszerűen megkövetelni a forrásközlési maximumot. Szabó T. Attila szóvá teszi tehát Hopp Lajos szószaporaságát, és megjegyzi a még oly kitűnő Miker-kritikai kiadás-köteteiről: „Valamegyest csak azon sajnálkozhatunk, hogy a kiadás nem jelzi a kéziratbeli sorvégeket, holott Mikes helyesírásának teljes ismerete szempontjából egyáltalán nem lényegtelen a tőle alkalmazott szóválasztó jel...” Maga Szabó T. Attila mindig függőleges szóválasztó vonalakat használ, ha szövegeket közöl, még Arany János-levelek esetében is (V, 202–207).

Ő („a telivér filozófus” – ahogy magát meghatározta) úgy szerette volna lezárni a Mikes-kritikai kiadás sorozatát, hogy annak egy pótkötete hasonmásban közzéteszi az összes fennmaradt kéziratot. Arany János *„Kapcsos könyv”*-ének is ezért üdvözölte elismeréssel hasonmás kiadását (VI, 216–220). Mutatis mutandis: a *„Kapcsos könyv”*-et is kéziratossá tekintette, s az ilyen típusú források és kiadásuk iránt a vérbeli levéltári kutató vonzalmával viseltetett.

Az irodalomtörténet-írásban és a levéltári bűvárlatokban Szabó T. Attilának két mestere volt: Kristóf György (1878–1965), a Trianon utáni kolozsvári irodalomtörténeti katedra mindenese, és Kelemen Lajos (1877–1963), az Erdélyi Nemzeti Múzeum rendkívül sokoldalú levéltárosa. Mindkettőjükéről többször is megemlékezett (*Néma halotti beszéd Kristóf György ravatalánál*, III, 493–497; *Kristóf György születése százados évfordulóján*, IV, 622–623; *Kelemen Lajos, az ember és a tudós*, IV, 613–621; *Móricz Zsigmond és Kelemen Lajos találkozásai*, V, 208–214). A „pozitivistának címkézett” Kristóf professzort a tanítványtól a kollégáig vezető hosszú úton tanulta meg mind jobban be-

csülni. A legendák övezte Kelemen Lajost, a legszolgálatkészebb, legönzetlenebb, legénytisztelőbb Mestert iskolateremtő személyiségként állította az utókor elé.

Amit Kristóf Györgytől s Kelemen Lajostól, meg a maga próbáiból és eredményeiből tanult, azt szintetizálja egy nekem különösen kedves Szabó T. Attila-tanulmány. *Egyik legönállótlanabb szavunk nyomában* – mondja a titokzatos cím, és csak a szövegből derül ki: a „hangalakjára nézve egyik legigénytelenebb külsejű és egyben legönállótlanabb szavunkról „az -e-é símuló kötőszócskáról” szól. A „Nem érzed-e? a lanyha szelletet?”, a „Vagy pusztában elhangzik-e?” hatalmas példatárát kapjuk Madáchtól s Aranytól Babitsig, Szabó Lőrincig, Dsidától s Aprilytól Tózsérig, Kányádiig, természetesen a nyelvi, stilisztikai, ritmikai, hangulati sokféleségek megkülönböztetésével és tipológiájával. Ha van Szabó T. Attila-tanulmány, ami „a legtöbb gyönyörűséget kiváltó nyelvész-foglatosság: az irodalmi nyelv vizsgálatának” vallomása, ez a dolgozat az.

A nyelvtudós-irodalomtörténész Szabó T. Attilát mestereinek XIX. század végi nemzedékéből erősen vonzotta még György Lajos (1890–1950), a magyar anekdota történetének és egyetemes kapcsolatainak legkiválóbb magyar kutatója. *Világljáró anekdoták* című válogatásáról (1938, hasonmás: 1996) szakszerű, meleg hangú és a György kutatói módszere iránt személyes vonzalmát is feltüntető bírálatot írt (V, 236–238). Íme: „az anekdotakutatás magyar szaktudósának legújabb könyvében” a „gondos tárgy történeti jegyzetek pompásan tájékoztatnak bennünket az egyes anekdoták szellemrokonságáról”, mert „az anekdota-vándorlás útját” György Lajos „hihetetlen türelemmel és a módszeres vizsgálat tökéletes elhíhetőségével” követi. „Mennyi olyan részlet tanulmány megjelenése előzte meg ezt az összefogó, évezredek szellemét tükrözőt könyvet, mennyi türelemre, mennyi tudásvágyra volt szükség ahhoz, amíg az összegabalyodó hatásszálak kiválogatása és rendszerezése ilyen könnyed és az avatatlan olvasó számára is élvezetes olvasható nyújtó alakban lehetséges volt. Csak a tudományos munka »pepecselő«, »bogarászó« módszereinek ismerője tudja igazán értékelni azt az eredményt, amelyeket György Lajos könyve jelent.” Ritka-korai álarcás ars poeticája ez Szabó T. Attilának! Mintha a maga tudományos munkamódszerét és a népszerűsítés feladatát is vállaló ama kritériumokat írná körül, amelyek szem előtt tartásával saját életművét is építette.

(Szabó T. Attila mesterei közül egyiket sem ismerhettem, de ide tartozik a mesterek egyikéről szóló alábbi történet.

1970. április 13-án, ahogy az „Ivának kis kolozsvári emlékül Ali” dedikáció a dátumot megőrizte, kaptam – mert elkértem valamiért cserébe – egy könyvet Lászlóffy Aladártól. 1970 tavaszán Kolozsvárott Nyírő József egykori kerti lakásában találkoztunk, ahol akkori múzsájával, a szép lábbeliesztéta, azaz cipőtervező mérnöknővel meghúzta magát. – Aladár – fordultam a *Szigetvár lakatja* költőjéhez –, hoztam Neked valamit: egyik virtuális őszödet ábrázolja a XVII. századból, örmény származású erdélyi főnemes. – Ha Barcsay Ákos fejedelem XVII. századi rézmetszetű arcképét hoztad, – válaszolt Aladár –, azt kapod meg érte könyvtáramból, amit csak kérsz. Természetesen ezt a Barcsay-metszetet vittem Aladárnak. Így került hozzám viszonzásul György Lajos *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai* című könyvének (Bp., 1934) úgynevezett kézipéldánya, amit 1961-ben 35 lejre áraztak a kolozsvári főtéri antikváriumban, ahol talán már nincsenek meg azok a trükkös tükrök, amelyek akkoriban a potenciális könyvlopókat tartották szemmel. Nos, azért kézipéldány, mert György Lajos kétszeresére növelte könyvének terjedelmét a nyomtatott lapok közé kötött üresekkel, amelyekre élete végéig több száz kiegészítő adatot vezetett rá kézírással.)

Legemlékezetesebb irodalmi arcképe Szabó T. Attilának – mert ilyeneket is írt – a Kelemen Lajos és Móricz Zsigmond találkozásairól szóló esszé. 1941-ben maga is szereplője volt a historikus és a regényíró kolozsvári beszélgetésének. Én ugyancsak első kézből hallottam Móriczknak egyik ilyen kolozsvári látogatásáról. Herepei János, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum egykori igazgatója, az akkor már hófehér, hosszú szakálló, istenes vénember mondta el nekem boldogult szegedi filozopter koromban, hogy ő annak volt tanúja: az *Erdély-trilógiájához* anyagot gyűjtő Móricz Zsigmond hiteles XVII. századi kutyaneveket kért Kelemen Lajostól. És a levéltár minden titkának tudója szempillantás alatt Móricz elé öntötte egy katalógusdoboz-bőség-szarú XVII. századi kutyanevcéduláit.

En a XVII. századi magyar szakácskönyvek (a csáktornyai udvar Zrínyi-szakácskönyve és a Tótfalusi kiadta kolozsvári *Szakácsmesterség...* szövegkiadása ügyében kértem hasonló segítséget Kolozsvárott Szabó T. Attilától. Ez 1980 szeptemberében történt, amikor három napig lakoztam Erdély fővárosában, és reggelenként – Mikes Kelemennel szólva – „a gyomros matéria” ügyében jártam a piacot. Többnyire a laci-konyhákkal szembeni magyar kofasoron mentem végig, és elcsodálkoztam, hogy öreg szülék mennyi jóillatú fűszermagvacskát: csombort, köményt, kaprot, ánizst árulnak kis fakupákban; hogy befőttesüvegekben nem pióca ázik, hanem fekete tárkony; hogy a kis szeletenként becsomagolt lépesmézet asztma ellen árulják, hogy a sárgarépát itt *muroknak* nevezik (vö. Benkő Samu, *Murokország*, 1971). A kolozsvári gasztronómiai tanulmányút délben a Deák Ferenc utcai *Káposztás* étteremben (a Verzáriában) folytatódott, amely mellett tudvalevően ott a *Paszulyos*: az egyikben csak káposztából, a másikban csak babból készült ételeket kapni. (Vajon florealnak-e még?) Így megerősöd-vén tapasztalatokban, kerültem Szabó T. Attila szeme elé. Beköszöntöm a csáktornyai és a kolozsvári XVII. századi szakácskönyvek egyazon legelső receptjeit idézte: „Az káposztás húson kezdtem el, úgymint Magyar- és Horvátország címerén” – „Káposzta kolozsvári módon”!

Szabó T. Attila lehűtötte lelkes érdeklődésem tüzeit.

– Én eddig annyi mindennel foglalkoztam, de ebből a régi magyar szakácsnyelv valamiképpen kimaradt. Nézd meg ellenben Hutást: R. Hutás Magdolna, *Az ételkészítés műveleteinek és eszközeinek nyelvi kifejezései legrégebbi szakácskönyvünkben*, 1958. Tudhatod, ez „a legrégebbi” az erdélyi *Szakácsstudomány*, amit még Radvánszky adott ki 1893-ban.

Radvánszky a bibliám volt, de R. Hutás *Szakácsstudomány*-komentárjait akkor még nem ismertem. Faggatni is kezdtem felvilágosítómat:

– És mi a véleménye professzor úrnak R. Hutásról?

– Nézd, ha jól tudom, a dolgozat Pais Dezsőnél készült. Rossz tehát nem lehet. De valahogy absztrakt. Mintha a hölgy nem tudna vagy nem szeretne főzni. Mintha nem volna magyarázataiban tapasztalat.

Amikor megírtam az 1981-ben megjelent Zrínyi- és Tótfalusi-szakácskönyv bevezető tanulmányát, belekerült ez az „absztrakt” minősítés, mert a magam véleményét is fedte: R. Hutás Magdolna dolgozata „színvonalas, sokoldalú feldolgozás”, magyarázatai azonban „kissé sterilek, absztraktak, mintha a tudós szerző nem engedte volna szóhoz jutni a gyakorló háziasszonyt”. (*Szakácsmesterségek könyvecskéje*, Király Erzsébettel, Bp. Magvető, 1981, 28.) R. Hutás Magdolna öt évig nyugodt volt, mert csak 1986-ban jutott kezéhez szövegkiadásunk. Akkor aztán írógépet ragadott és hosszú levélben adta okát sértődésének. Nem átalítottam nyilvánosságra hozni pajzsos-dárdás

kritikai megjegyzéseit tanulmányom második, bővített kiadásában. Most csak néhány mondatát idézem: „Nem fogom fel bíráltnak, sőt dicséretnek könyvelem el azt a megjegyzését, hogy a szóértelmezések (jelentések?) »sterilek«. Valóban azok. A szó használati értékét kerestem. [...] Nem végeztem gasztronómiai kutatást, művelődéstörténeti eszközeim sem voltak, [...] Az ötvenes években egyébként sem foglalkoztak művelődéstörténettel.” (*Szakácsmesterségnek és utazásnak könyvecskéi*, Bp., Szépirodalmi, 1988, 208–209.)

Jól tudjuk: egy kivétel bizonyosan volt, Szabó T. Attila, aki világléteében, amaz ötvenes években is művelője a művelődéstörténetnek. Hogy befejezésül mégis megidéztém a művelődéstörténet kutatóját, csupán arra a tényre utalok: Apácai Csere János után az Erdélyi Szótörténeti Tár – a maga módján – a második erdélyi enciklopédia. A művelődés történetének, az erdélyi mezőgazdasági és étkezési kultúrának is enciklopédiája. Amikor a kolozsvári Káposztás étterem egyik étlapját a budapesti Vendéglátóipari Múzeum (név szerint Gundel Imre étlaptörténész) megbízásából felvittem a Fortuna utcai kis múzeumba, diadalmasan olvastuk le róla 1980 szeptemberének kínálatát: kolozsvári káposzta, fejfölös káposztaleves, káposztaleves füstölt kolbásszal, lucskos káposzta sertéshússal, töltött káposzta sertéshússal, sertéshús káposztával, sertéssült párolt káposztával, rántott sertéskaraj párolt káposztával, marhasült párolt káposztával, *káposztáskocka*.

Csak Bethlen Miklós és Mikes Kelemen káposztarajongása, meg az Erdélyi Szótörténeti Tár kilenc hasábra rúgó káposztameddicsőítő adatai (VI. 131–135) homályosították el emlékét a kolozsvári Káposztás étteremnek, ahol minden fogás mellé még egy kis csupor tejfelt is felszolgáltak. Hadd nyissam hát ki a Tár VI. kötetét a *káposztás* szókapcsolatoknál. Itt még nem szerepelnek Heltai Gáspár *Króniká*-jának *olajos* és *szalonnás káposzta*-adatai (1575), mert majd az önálló szócikkeknél kerül sor rájuk. Heltai anekdotáiból ismeretes, mennyire szerette Mátyás király az olajos és a szalonnás káposztát: „Annakutána Szebenbe is úgy oroszodott be, és a fekete apácák mellett ment be egy szegény özvegyasszonnak házába. [...] Addig még az asszon borért méne, feladá egy kis csuporból az olajos káposztát a tűznél, és mind megövé azt. És egy arany forintot tőn a csuporban a fenekére és elszekék onnét, méglen a szegén asszon megjöve az borral. Azt mondotta, hogy soha életében jobb ízű ételt nem ött az olajos káposztánál az özvegyasszonnál; és az szalonnás káposztánál, melyet ött vala Domine Valentinnél estve, mikoron Moldvából kiszaladott a havason által.” (*Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból, I*, 1963, 2 425.)

Ha az Erdélyi Szótörténeti Tár kötetei még nem is értek az *olajos* és *szalonnás káposzta* címszavakhoz, a tekintetben eligazít a szótár, hogy az *olajos káposzta* böjtből fogyasztható eledel volt. Szabó T. Attila ezt az 1595. július 19-i adatot idézi: „Mert hogy az oláhság böjttelt, főzöttem olajos káposztát nekik”, és ezt teszi hozzá: „Valószínűleg a rákövetkező Illés nap miatt” (VI, 132). Ez is megerősíti, hogy mind a csáktornyai, mind a kolozsvári szakácskönyvben mennyire tradicionális szerkezeti választóvonal a böjt. Pedig az egyik a katolikus Horvátországban, a másik a protestáns Tótfalusi kolozsvári officinájában készült. Tudvalévő, hogy a régiségben a szigorú böjti előírások elsősorban a katolikusokra vonatkoztak. „A protestáns egyházakban csak nagypénteken szokásos a böjt, Jézus Krisztus szenvedése és halála emlékére, a többi böjt megtartása általában egyéni elhatározáson múlik.” Ezt a IV. köteténél elakadt Magyar Nagylexikonban olvasom. De hozzátehetem a magam emlékeit is. Partiumi nagyszüleim a bihari falvak református népének szokása szerint kizárólag nagypénteken böjtöltek.

(Édesanyám szerint ilyenkor szilvacibere, zsírtalan mákostoszta, pattogatott kukorica volt az ebéd.) A buzgó református Tótfalusi Kis Miklós a *Szakácmesterségnek könyvecskéje* 1695. évi második kiadásában érintetlenül hagyta a *Húsevő napokra való főtt ételek* és *Böjti eledelek* felosztást. Az árúi hasznából élő kolozsvári nyomdászmasternek esze ágában sem volt lemondani katolikus vásárlóiról. Nem bántotta a hagyományos szakácskönyv-szerkezetet, nem avatkozott bele a *húsevő* és *böjtös* különbségtételbe: a *Böjti eledelek* című fejezet ötvennyolc receptet kínál.

Vajon közöttük van-e Mátyás király két kedves káposztás étele, az olajos és a szalonnás káposzta?

Az *Új káposzta* egyszerű receptje éppen ráillik a szebeni özvegyasszony olajos káposztájára: „A szép új fejeskáposztát megtisztogatván hasogasd meg, tedd egy üstbe, melegen vízzel fonnyaszd meg; onnat kiszedvén tedd fel vízzel, főzd meg jól; mikor megfő, vagy ecettel vagy borkővel savanyítsd meg, olajozd meg jól, és melegen add fel.” (1981. évi kiad., 368.) Ezt a „feladás” előtti melegítést végezte el felséges kezével maga az éhes Mátyás király.

A szalonnás káposzta a Tótfalusi-szakácskönyvben az *Új káposztát szalonnával*: „A nyers új káposztát hasábonként kell metélni, megfonnyasztván szép szalonnával, berbécs-, vagy tehénhússal tedd fel, elsőbben a húst, szalonnát megfőzvéen tedd a káposztához, savanyítsd meg vagy ecettel vagy borkővel...” (Ld. kiad., 281.)

Szabó T. Attila XVI. századi böjt-adatát csak egy évszázaddal kell korábbra visszavetítenünk, hogy Hunyadi Mátyásra alkalmazhassuk. Száz év alatt, akár visszafelé, akár előre mérjük az időt, nem változnak sokat a szakácskönyvek, különösen akkor nem, ha máig népszerű ételekről van szó. A kolozsvári *Tejfeles káposzta* receptje mellett ott is az értékmérő, a mindmáig érvényes megjegyzés: „Kedves étke a magyaroknak.”

Mátyás király tehát Domine Valentinnél biztosan nem böjtnapon torkoskodott a szalonnás káposztában, de alighanem böjt volt, amikor a szebeni özvegyasszonynál „feladá egy kiscsuporból az olajos káposztát a tűznél”.

Különféle tudományszakok ilyen egybefonódó tanulságait kínálja a nyelvész, az irodalomtörténet-író, a művelődéstörténész Szabó T. Attila életműve.

SZKOK IVÁN: SÁRGA HÁZFAL